

กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชน เพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชน

วิไลลักษณ์ รุ่งเมืองทอง^{a,✉} สุพรรณิ ไชยอำพร^b
^aนักศึกษาปริญญาเอก คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
^bรองศาสตราจารย์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
✉rungmuangthong@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) ศึกษากระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชน (กระบวนการเสริมพลังอำนาจ) ที่มีความเหมาะสมกับบริบทสังคมไทย 2) วิเคราะห์องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเสริมพลังอำนาจ 3) สังเคราะห์ตัวแบบกระบวนการเสริมพลังอำนาจ 4) ศึกษาปัญหาอุปสรรคต่อกระบวนการเสริมพลังอำนาจ การวิจัยครั้งนี้อาศัยระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ จำนวน 36 คน และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความตามหลักตรรกะควบคู่กับบริบทของสังคม ผลการศึกษาพบว่า 1) กระบวนการเสริมพลังอำนาจ มี 5 ขั้นตอน คือ รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม กำหนดวัตถุประสงค์ ค้นหาปัญหา สร้างข้อตกลงร่วม และขยายเครือข่ายการทำงาน 2) องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเสริมพลังอำนาจ คือ ผู้นำ ความรู้ และความไว้วางใจ 3) ตัวแบบกระบวนการเสริมพลังอำนาจ เป็นตัวแบบที่เน้นการสร้างจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนให้ลุกขึ้นมาจัดการปัญหาร่วมกัน 4) ปัญหาอุปสรรคต่อกระบวนการเสริมพลังอำนาจ คือ ปัญหาเรื่องคุณธรรมของผู้นำที่เข้ามาสานงานต่อ ข้อเสนอแนะจากการศึกษา คือ ควรมีกระบวนการการสร้างความรู้ไว้วางใจกันของคนในชุมชน ผ่านการทำกิจกรรมในชุมชนร่วมกัน และควรมีกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพผู้นำ

คำสำคัญ กระบวนการเสริมพลังอำนาจ องค์ประกอบการเสริมพลังอำนาจ การเป็นปึกแผ่นของชุมชน

People's Empowerment Process for Social Solidarity of Communities

Vilailak Rungmuangthong^{a,✉} Supanee Chaiumporn^b

^aPh.d. Student, School of Social and Environmental Development,
National Institute of Development Administration

^bAssociate Professor, School of Social and Environmental Development,
National Institute of Development Administration

✉rungmuangthong@hotmail.com

Abstract

The objectives of this research were 1) to comprehend a process of empowerment of people (PEP) that is suitable to Thailand's social conditions; 2) analyze major components of PEP in urban and rural communities; 3) to come up with a model on this matter; and 4) to study problems and obstacles related to this matter. This research used the qualitative method as the main tool with emphasis on phenomenology, collecting data via in-depth interviews with 36 key-informants. Data verification was scrutinized with the triangulation technique concerning the people, place and time involved. The data were analyzed using interpretative phenomenological coupled with a social context analysis. The research found the followings: 1) the people's empowerment process for the social solidarity of the community included 5 steps that created group activity, goal setting together, finding problems through dialogue, creating a working agreement, and expanding networks; 2) the important aspects of PEP were the 3 components of leadership, knowledge, and trust; 3) the "PEP model" focused on awareness promotion in the community to solve problems together; 4) the problem and obstacles for maintaining PEP was to succeed their moral leader. Recommendation from this research were to create mutual trust through joining community activities and to support activities of effective leadership development.

Keywords: Empowerment Process, Empowerment Component, Community Solidarity

บทนำ

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเผชิญกับสถานการณ์ปัญหารอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องความแตกต่างทางรายได้ของคนในสังคมไทยซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็ว อันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างขนานใหญ่ การปรับตัวไม่ทันการเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้ และนำมาสู่ความตึงเครียดของสังคมโดยรวม แม้ว่าสัดส่วนของ "คนจน" ถ้าวัดจากเส้นความยากจนน้อยลงอย่างต่อเนื่อง แต่ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างคนรวยกับคนจนกลับไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ดังเห็นได้จากสถิติรายได้ของประชากรที่แบ่งตามระดับรายได้ 5 กลุ่ม (Income Quintile) ว่าในปี 2555 กลุ่มประชากรร้อยละ 10 มีรายได้สูงสุด กับกลุ่มประชากรร้อยละ 10 ที่มีรายได้ต่ำสุด มีรายได้ต่างกันถึง 25.2 เท่า โดยกลุ่มผู้มีรายได้สูงสุด ร้อยละ 10 มีรายได้คิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 39.3 ของรายได้รวมทั้งประเทศ ในขณะที่กลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุดร้อยละ 10 มีรายได้คิดเป็นสัดส่วนเพียงประมาณร้อยละ 1.6 ของรายได้รวมทั้งประเทศเท่านั้น (Office of The National Economic and Social Development Board, 2014) ประเด็นดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความเท่าเทียมในการกระจายรายได้ที่ไม่สมดุล อีกทั้งสถานการณ์ในสังคมไทยได้เกิดปัญหาความขัดแย้งเล็ก ๆ ที่เกิดขึ้นในครอบครัว ความขัดแย้งที่เกิดมาจากการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชน ตลอดจนความขัดแย้งที่เกิดมาจากการคิดเห็นที่แตกต่างกัน ขณะที่กระบวนการยุติธรรมแก้ไขปัญหาก็ได้ไม่เต็มที่ (Office of The National Economic and Social Development Board, 2012) ซึ่งปรากฏการณ์ปัญหาเหล่านี้ได้ลุกลามไปสู่ค่านิยม ความเชื่อ และแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ของคนในสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม หลังจากประเทศไทยได้มีความพยายามพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัย ตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ด้วยการผนวกเศรษฐกิจชาวบ้านให้เข้าสู่ระบบตลาดมากขึ้น ซึ่งได้ส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อลักษณะโครงสร้างของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ชุมชนสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ห่างเหินกัน มีแบบแผนการดำเนินชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ คำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัว มีการแก่งแย่งเอาเปรียบกัน ขาดการเคารพสิทธิผู้อื่น และขาดการยึดถือประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เข้าสู่สมัยใหม่ มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับรูปแบบความสัมพันธ์ของสังคมเมืองที่ Ferdinand Tonnies (1855-1936) ได้กล่าวไว้ว่า เป็นสังคมที่มีรูปแบบแห่งความสัมพันธ์ (Form) ของสังคมเมือง (Gesellschaft) จะเป็นลักษณะของการแลกเปลี่ยนในเชิงของการช่วยเหลือ ขณะที่ในสังคมชนบท (Gemeinschaft) จะมีรูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะของความผูกพันทางสังคมสูง โดยมีรากฐานมาจากสัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่มไปสู่สังคม ซึ่งคนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนจะรู้จักมักคุ้นกัน มีความสำนึกร่วมกัน (Aggregate of Consciousnesses) สมาชิกแต่ละคนจะมีความผูกพันกันอย่างแนบแน่น (Strangle Integrated) ฉันทูติพี่น้อง มีฐานะความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน ยึดถือจารีตประเพณีเป็นกฎเกณฑ์สำคัญของการทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในสังคม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข 2550, pp. 83-84) อย่างไรก็ตาม สังคมจะสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเป็นปึกแผ่น จำเป็นต้องมีการทำหน้าที่ที่จำเป็นอย่างต่าง ๆ ให้มีประสิทธิภาพดีอย่างสมดุลกัน และหากว่าหน้าที่ที่จำเป็นอย่างต่าง ๆ หลายประการไม่ได้มีการจัดดำเนินการอย่างดี ดังนั้น สังคมจำเป็นต้องมีวิธีการในการกำหนดเป้าหมาย โดยใช้ระบบบรรทัดฐาน (Normative System) เป็นสิ่งที่คอยช่วย

ในการจัดระเบียบของสังคม ขณะเดียวกันสังคมจะต้องมีระบบการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้สำหรับสมาชิกในสังคมที่สามารถเรียนรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคม ค่านิยมร่วม จุดหมายที่ยอมรับร่วม ตลอดจนการแสดงออกทางอารมณ์และความรู้สึก เพื่อให้เกิดความร่วมมือและการปฏิบัติที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานร่วมของสังคม

สำหรับประเทศไทยเองก็ได้มีความพยายามในการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม เห็นได้จากมีการนำแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนมาประยุกต์ใช้กับงานพัฒนา โดยมีสาระสำคัญ 3 ประการ (Bunpanya, 2006, pp. 131-132) คือ (1) การปฏิบัติความคิดความเข้าใจในการมองชุมชนว่า “สถาบัน” ของชาวบ้าน ซึ่งอิงอยู่กับสภาพแวดล้อม ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว เพื่อกระตุ้นให้เกิดการส่งเสริมสิทธิในด้านต่าง ๆ โดยกระบวนการวัฒนธรรมจะช่วยให้คนในชุมชนรู้ขอบเขตสิทธิของตน รู้จัก “การแลกเปลี่ยนระหว่างเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง” ซึ่งนั่นคืออำนาจของชุมชน (ทรัพยากร) (2) การพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นเอง ผ่านประวัติศาสตร์ที่สืบทอดกันมา ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งการ “รวมกลุ่ม” ของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกจะทำได้ และ (3) ในแง่วิธีการพัฒนา จะต้องทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมของเขา โดยควรร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของชุมชน อันจะช่วยให้อ่านค้นคว้า การปฏิบัติและพิธีกรรมที่มีมาอย่างไร ทำให้ชาวบ้านตื่นและรับรู้ เอกลักษณ์ และคุณค่าของตัวเอง ค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน เห็นคุณค่าของการรวมตัวเป็นชุมชน และซาบซึ้งในประวัติศาสตร์ต่อสู้ที่เคยร่วมกันตลอดมา เห็นภัยของการครอบงำของวัฒนธรรมแปลกปลอมจากภายนอก

ทั้งนี้ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ในประเทศไทย ก็ได้มีการนำแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังอำนาจมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาต่าง ๆ อาทิ งานเกี่ยวกับการช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสทางสังคม งานเกี่ยวกับการเสริมพลังสร้างสุขภาพ โดยเน้นให้กลุ่มเป้าหมายสามารถดึงศักยภาพที่มีอยู่ภายในตนออกมาใช้ได้เหมาะสม ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังอำนาจจะเน้นไปที่การพัฒนาความสำนึกที่แท้จริงของมนุษย์ (Conscientization) ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และปัญหาในชีวิตจริง (Paulo Freire, 1974)

ณ จุดนี้เอง ผู้วิจัยมองว่าการที่จะเลือกใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หรือแนวคิดของการเสริมพลังอำนาจเพียงแนวคิดใดแนวคิดหนึ่ง อาจจะยังไม่เพียงพอสำหรับสังคมไทยในยุคปัจจุบัน ที่คนส่วนใหญ่ของชุมชนยังประสบกับปัญหาเกี่ยวกับเรื่องปากท้อง ปัญหาเรื่องหนี้สิน ดังนั้น การที่จะชวนให้คนในชุมชนที่ประสบปัญหาให้ลุกขึ้นมานั่งพูดคุยเพื่อการพัฒนาความสำนึกที่แท้จริงของมนุษย์ หรือสร้างความตระหนักเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนของพวกเขา คงจะไม่ใช้เรื่องที่ทำได้ง่ายนักในสังคมไทยปัจจุบันที่ผู้คนส่วนใหญ่ของสังคมต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนเอง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชนที่มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย เพื่อที่ต่อการค้นหากระบวนการขั้นพื้นฐานอันสำคัญในการนำไปขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนที่จะนำไปสู่การสร้างสังคมที่เป็นปึกแผ่นร่วมกัน

แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษา (Core Concept)

แนวคิดนำที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ครอบคลุมประเด็นหลักในการศึกษา 3 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

1) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเสริมพลังอำนาจของชุมชน เป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความสำนึกที่แท้จริงของมนุษย์ (Conscientization) ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และปัญหาในชีวิตจริง (Paulo Freire, 1974) เพื่อยกระดับจิตสำนึกของปัจเจกชนและจิตสำนึกร่วม เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายมิติ (Multi-dimension Social Process) พร้อมทั้งมุ่งเน้นในการส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของบุคคล เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นสามารถเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตตามความต้องการของคนในชุมชนได้ (Gibson, 1991; Perkin and Zimmerman, 1995; Phuphaibul, 2004) อันนำมาสู่ผลลัพธ์ที่การแสดงออกถึงการยอมรับทางสังคม ความร่วมมือขององค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ส่งผลให้ปัจเจกเกิดความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง โดยประกอบด้วยกระบวนการเสริมพลังอำนาจที่สำคัญ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การพัฒนาตนเอง เน้นในเรื่องของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับตัวตนของบุคคลและชุมชนที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่ ตลอดจนถึงการวิเคราะห์ตนเองและชุมชนในเชิงสัมพันธภาพ (Keiffer, 1984; Gibson, 1991; Jackson et al, 1989; Hamilton, 1992)

ขั้นที่ 2 การพัฒนากลุ่มพึ่งพากันขนาดเล็ก เป็นการแสวงหากลยุทธ์เพื่อนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์แบบมีส่วนร่วมในชุมชนในเชิงสัมพันธภาพ (Keiffer, 1984; Gibson, 1991; Jackson et al, 1989; Blanchard et al., 1999)

ขั้นที่ 3 การเป็นหุ้นส่วน คือ การสร้างพันธะสัญญาระหว่างบุคคลกับในชุมชนอย่างมีเป้าหมาย (Jackson et al., 1989; Blanchard et al., 1999; Stewart, 1994)

ขั้นที่ 4 การสร้างองค์การชุมชน เน้นเรื่องการกระตุ้นส่งเสริมให้คนชุมชน เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมทางสังคม และทางการเมือง (Jackson et al., 1989)

2) การบูรณาการทางสังคม เป็นกระบวนการที่นำหน่วย/ส่วนประกอบต่าง ๆ มารวมเข้าด้วยกันได้อย่างสมบูรณ์ ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่รวมเข้าด้วยกันต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างมีเอกภาพ และทำให้เกิดพลังมหาศาล ซึ่งสามารถแบ่งมิติของการบูรณาการได้ 4 มิติ (Landecker, 1951) ดังนี้

มิติที่ 1 การบูรณาการทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) การบูรณาการเชิงวัฒนธรรมสามารถวัดได้จากสัดส่วนของลักษณะทางวัฒนธรรมอย่าง วัฒนธรรมสากล (Universals) วัฒนธรรมจำเพาะเจาะจง (Specialties) และวัฒนธรรมทางเลือก (Alternatives) โดยสามารถอธิบายได้ว่า หากวัฒนธรรมสากลและวัฒนธรรมจำเพาะเจาะจงในสังคมหนึ่งมีความสอดคล้องต่อกัน ก็ย่อมจะทำให้เกิดการบูรณาการทางสังคมไปในทิศทางที่เป็นผลดีต่อสังคมนั้น ๆ แต่ถ้าหากสังคมใดมีวัฒนธรรมทางเลือกในระดับที่สูง แสดงว่าสังคมและบรรทัดฐานของสังคมเกิดความขัดแย้งขึ้น อันส่งผลให้สังคมเกิดความสับสนในเรื่องของการจะปฏิบัติตาม

บรรทัดฐานของสังคมนั้น ๆ ซึ่งภาวะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของสังคมได้แสดงให้เห็นถึงการขาดการบูรณาการทางสังคม

มิติที่ 2 การบูรณาการทางบรรทัดฐาน (Normative Integration) คือ มาตรฐานทางวัฒนธรรม (Cultural Standards) ไม่เพียงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบุคคลเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับมาตรฐานทางสังคม ยิ่งบุคคลในสังคมปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้มากเท่าใด การบูรณาการทางบรรทัดฐานก็จะยิ่งเพิ่มสูงมากเท่านั้น

มิติที่ 3 การบูรณาการเชิงหน้าที่ (Functional Integration) คือ ระดับการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันที่อธิบายผ่านการแบ่งแยกแรงงาน (Division of Labor) เป็นการพึ่งพิงเชิงหน้าที่ กล่าวคือ ถ้าในสังคมมีการแลกเปลี่ยนการทำงานตามหน้าที่มากเท่าไร ปัจเจกบุคคลย่อมต้องติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นมากเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าการบูรณาการเชิงหน้าที่ก็จะยิ่งสูงขึ้นด้วย

มิติที่ 4 การบูรณาการทางการสื่อสาร (Communication Integration) เป็นการบูรณาการของมาตรฐานทางพฤติกรรมในด้านการติดต่อสื่อสารผ่านกลุ่มคนต่าง ๆ ถ้าปัจเจกบุคคลมีการติดต่อสื่อสารกับปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมมากเท่าไร ก็จะทำให้เกิดการบูรณาการทางการสื่อสารมากเท่านั้น

3) ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม Emile Durkheim ได้มีการกล่าวถึงสภาวะการเชื่อมโยงทางสังคม (Social Cohesion) ที่จะทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Social Solidarity) ของชุมชนไว้ 2 รูปแบบ (Durkheim, 1964 cited in Giddens, 1972) คือ (1) ความเป็นปึกแผ่นเชิงกลไก (Mechanical Solidarity) มักจะปรากฏอยู่ในสังคมที่เป็นลักษณะดั้งเดิม/ก่อนสมัยใหม่ Durkheim พบว่า สมาชิกในสังคมแบบดั้งเดิม/ก่อนสมัยใหม่ (Pre-modern) จะมีความคล้ายคลึงกันไม่ว่าด้านบวกหรือด้านลบ โดยสมาชิกในสังคมจะอาศัยกระบวนการเชื่อมโยงทางสังคม (Social Cohesion) เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม กล่าวคือ สมาชิกในสังคม (Societies) จะเชื่อมโยง (Cohesive) เข้าหากัน เพราะจะมีการพึ่งพิงระหว่างกันของสมาชิก ผ่านการเข้ามาทำงานที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน และในการทำงานของสมาชิกแต่ละคนจะมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Conscience Collective) เป็นพื้นฐานในการทำงานร่วมกัน และ (2) ความเป็นปึกแผ่นเชิงอินทรีย์ (Organic Solidarity) จะพบได้ในสังคมที่มีลักษณะซับซ้อน มีลักษณะเป็นสังคมสมัยใหม่ อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติทางอุตสาหกรรม ซึ่งรูปแบบของสังคมสมัยใหม่นี้จะมีการแบ่งแยกการทำงานตามความชำนาญหรือความถนัดที่ฝังอยู่ในตัวของบุคคลแต่ละคน จนกลายมาเป็นเครือข่ายของผู้ที่มีความชำนาญขึ้น ทั้งนี้ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (Social Solidarity) ถือได้ว่าเป้าหมาย/ผลลัพธ์ของกระบวนการบูรณาการทางสังคม ซึ่งจะมีทุนทางสังคมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงภาวะของชุมชนที่เข้าสู่การเป็นปึกแผ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้เลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยเน้นใช้ในแนวทางปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ซึ่งใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informant) ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยอาศัยเทคนิคสามเส้า (Triangulation Technique) เพื่อการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากบุคคล เวลา และสถานที่ที่แตกต่างกัน ควบคู่กับบริบทของสังคม (Context)

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย 3 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านชนบท (นามสมมติ) ชุมชนบ้านกึ่งเมือง (นามสมมติ) และชุมชนคูเมือง (นามสมมติ) ซึ่งถือได้ว่าเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการปัญหาต่างๆ ได้ด้วยตัวเอง และในการคัดเลือกพื้นที่ที่นำมาศึกษา ได้ทำการคัดเลือกตามบริบททางสังคมที่สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนใน 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

1) ชุมชนชนบท (ชุมชนบ้านชนบท) คือ ชุมชนที่อยู่นอกเขตเมือง การประกอบอาชีพของคนในชุมชนส่วนใหญ่ทำการเกษตร ลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความใกล้ชิดกัน วิธีการติดต่อสื่อสารในชุมชนมีลักษณะไม่เป็นทางการ

2) ชุมชนกึ่งเมือง (ชุมชนบ้านกึ่งเมือง) คือ ชุมชนที่มีพื้นที่ติดกับเขตเมือง อาชีพของคนในชุมชนมีหลากหลายอาชีพ มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรม อาชีพรับจ้าง อาชีพที่เน้นความถนัดความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ช่างราชการ ครู หมอ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยังมีความใกล้ชิดกัน และมีวิธีการติดต่อสื่อสารในชุมชนทั้ง 2 รูปแบบ คือ แบบที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ

3) ชุมชนเมือง (ชุมชนคูเมือง) คือ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตเมือง การประกอบอาชีพของคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำงานกันตามความถนัดเฉพาะอย่าง (Specialization) เช่น กรรมกรตามโรงงาน เสมียน ช่างราชการ ช่างฝีมือ หนายความ หมอ ครู คนต่างด้าวต่างก็ทำงานตามความถนัด ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีลักษณะตัวใครตัวมัน และมีวิธีการติดต่อสื่อสารภายในชุมชนที่เป็นทางการ

สำหรับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ (1) ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Documentary Study) (2) ทำการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) จากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญใน 3 พื้นที่ จำนวน 36 คน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลักด้วยกัน คือ กลุ่มที่ 1 คณะกรรมการบริหารเครือข่าย/กลุ่มองค์กรชุมชน จำนวน 12 คน กลุ่มที่ 2 สมาชิกเครือข่าย/กลุ่มองค์กรชุมชน จำนวน 12 คน และกลุ่มที่ 3 บุคคลภายนอกเครือข่าย/กลุ่มองค์กรชุมชน จำนวน 12 คน และ (3) การจัดเวทีสนทนากลุ่ม (Focus Groups) เพื่อทำการตรวจสอบ หรือลงข้อสรุปเกี่ยวกับกระบวนการเสริมพลังอำนาจของประชาชนในแต่ละพื้นที่

การวิเคราะห์ข้อมูลได้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอนดังนี้

1) การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยอาศัยเทคนิคสามเส้า (Triangulation) ซึ่งผู้วิจัยจะทำการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มีการเก็บรวบรวมมาด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน (Methodological Triangulation) ของในแต่ละพื้นที่ เพื่อทำการลดทอนข้อมูล (Data Reduction) ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการศึกษาออกไป

2) นำข้อมูลที่ทำการศึกษาตรวจสอบความถูกต้อง (ในข้อที่ 1) มาทำการจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ (Typology) และจัดระบบข้อมูล (Taxonomy) ตามวัตถุประสงค์ เพื่อทำการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของข้อมูลเชิงเหตุผล (Logical Relation) โดยมีการเชื่อมโยงเทียบเคียงแนวคิดทฤษฎี ควบคู่บริบท (Context) และเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความชัดเจนเชิงรูปธรรม ผู้วิจัยจึงได้ใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่ (Frequency) ร้อยละ (Percentage) มาประกอบการอธิบาย และตีความของข้อมูล

3) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ (Analytic Comparison) โดยผู้วิจัยได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการศึกษาใน 3 พื้นที่ มาทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อหาแบบแผนที่เหมือน (Method of Agreement) และแตกต่างกัน (Method of Difference) เพื่อทำการสังเคราะห์ตัวแบบการเสริมพลังอำนาจของประชาชน

ผลการวิจัย

1. บริบทชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำศึกษาถึงบริบทของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน เพื่อทำความเข้าใจถึงพัฒนาการสาเหตุ และสภาพปัญหาที่นำมาสู่การสร้างกระบวนการเสริมพลังอำนาจของชุมชน โดยสามารถสรุปบริบทของแต่ละชุมชนออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

ชุมชนบ้านชนบท

1) ยุคทองหลักปักฐาน (ก่อนปี พ.ศ. 2504)

คนกลุ่มแรกที่มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านชนบท คือ กลุ่มคนลาวฝั่งเวียงจันทน์ ที่ถูกกวาดต้อนมาจากการทำสงครามของฝ่ายไทย ซึ่งคนกลุ่มนี้เข้ามาอยู่อาศัยราว 20-30 ปี ก็มีคนกลุ่มในจังหวัดใกล้เคียงอย่างจังหวัดฉะเชิงเทราเข้ามาถางป่าเพื่อจับจองที่ดินทำกิน ในช่วงปี 2499 พร้อมทั้งได้มีนายทุนเงินกู้หรือพวกเจ๊กเข้ามาซื้อที่ และยึดที่ดินพวกที่เป็นหนี้เงินกู้ (สัมภาษณ์ ผาสุข, 2558) และต่อมาก็มีคนกลุ่มที่มาจากทางภาคอีสาน (โคราช) เข้ามาบุกเบิกจับจองพื้นที่เพื่อลงหลักปักฐาน

อย่างไรก็ตาม พื้นที่ของชุมชนบ้านชนบทในช่วงแรก ๆ มีลักษณะเป็นพื้นที่ป่า มีครัวเรือนอาศัยอยู่ไม่ถึง 10 ครัวเรือน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลความเจริญ และรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อาชีพหลักของคนในชุมชนในยุคนี้คือการทำการเกษตรที่เน้นในเรื่องของการยังชีพเป็นหลัก

จะเห็นได้ว่าในยุคทองหลักปักฐานของชุมชน สิ่งที่เป็นสินทรัพย์ของชุมชน คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ทุกคนสามารถเข้าไปจับจองสินทรัพย์ดังกล่าวมาใช้สอยเพื่อการยังชีพของคนในชุมชน และด้วยการที่ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีอยู่มาก จึงทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ในอดีตของคนในชุมชนมีการค้ำึงถึงกันและกันค่อนข้างสูง

2) ยุคแห่งการพัฒนากระแสหลัก (พ.ศ.2504-2522)

ช่วงหลังปี พ.ศ. 2504 ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากการประกาศใช้แผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 อันเป็นช่วงที่ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยรัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างมันสำปะหลัง ทำให้ในช่วงปี พ.ศ.2511 คนต่างถิ่นที่อยู่ในจังหวัดใกล้เคียง คือ กลุ่มคนจากจังหวัดนครนายก และคนจากทางจังหวัดชลบุรีเข้ามาหักร้างถางป่า เพื่อจับจองที่ดินทำการเกษตรมากขึ้น และส่งผลให้พื้นที่ป่าของชุมชนลดลง คนในชุมชนมีมากขึ้น ขณะเดียวกันรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบางส่วนก็เริ่มเปลี่ยนไป เริ่มเป็นลักษณะต่างคนต่างอยู่ คนในชุมชนไม่ช่วยกันทำนา ทำไร่ ญาติพี่น้องกันก็ต่างคนต่างทำ เกิดปัญหาทะเลาะเบาะแว้งเรื่องการแย่งที่ดินทำกินกัน (สัมภาษณ์ ผาสุข, (นามสมมติ), 2558)

จากผลของการพัฒนาตามนโยบายของภาครัฐที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตของคนในชุมชนที่เน้นการผลิตเพื่อการยังชีพ ไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า หรือเชิงพาณิชย์ และด้วยรูปแบบการผลิตในเชิงพาณิชย์ที่ต้องการได้ผลผลิตมาก ๆ จึงจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาช่วยในการผลิตภาคการเกษตร เป็นผลให้คนในชุมชนพากันไปกู้เงินจากแหล่งทุน เพื่อซื้อเทคโนโลยีมาช่วยในภาคการผลิต แต่ผลตอบแทนที่ได้จากการผลิตกลับไม่ได้อย่างที่คาดหวังไว้ เนื่องจากการปริมาณผลผลิตที่ออกมาพร้อม ๆ กันของชุมชนมีมาก เป็นผลให้อำนาจการต่อรองในการซื้อขายผลผลิตตกเป็นของกลุ่มนายทุนผู้รับซื้อ ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องขาดทุน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตในฐานะที่เป็นเจ้าของที่ดิน กลายมาเป็นแรงงานรับจ้างภาคการเกษตร เนื่องจากว่าต้องขายที่ดินเพื่อทำการใช้หนี้ให้กับนายทุน ซึ่งเป็นผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีการผลิตจากเจ้าของที่ดินทำกินมาเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชนบ้านชนบท (พื้นที่ป่า) มาเป็นสินทรัพย์ส่วนบุคคล พร้อมทั้งในการเปลี่ยนรูปแบบสินทรัพย์ของชุมชนชนบทนี้ และการเปลี่ยนแปลงจากสินทรัพย์ของชุมชนได้นำมาสู่ปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งกันจากการแย่งพื้นที่ทำกิน ทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของตัวเองเป็นหลัก

3) ยุคแห่งการเสริมพลังอำนาจชุมชน (พ.ศ.2523-ปัจจุบัน)

ต่อมา ในช่วงปี พ.ศ. 2523 ชุมชนบ้านชนบทได้เกิดปัญหาการระบาดของโรคมาเลเรียในชุมชน และคนในชุมชนส่วนใหญ่ที่ไม่มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางออกปรัการศึกษา จึงทำให้คนในชุมชนได้มีแนวคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่มลงขันเพื่อระดมเงินใช้ในการเดินทางไปโรงพยาบาล ซึ่งการรวมกลุ่มในครั้งนี้ได้มีกลุ่มนักวิชาการจากภายนอกเข้ามาแนะนำให้ความรู้ และพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานในสถานที่ต่าง ๆ ที่มีการรวมกลุ่มกันจัดสวัสดิการชุมชน อาทิ กลุ่มเที่ยงแท้ (จังหวัดอุทัยธานี) กลุ่มโคกวัด (จังหวัดปราจีนบุรี) หลังจากการได้ศึกษาดูงาน ชาวบ้านจึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มขึ้นใน ปี พ.ศ. 2523 ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 ได้มีเจ้าหน้าที่จากกรมส่งเสริมการเกษตรได้ทราบข่าวถึงการรวมตัวกันของชาวบ้าน จึงได้เข้ามาแนะนำให้ชาวบ้านไปทำการจดทะเบียนตั้งเป็นกลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียน พร้อมทั้งมีการพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานเพื่อเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการเรื่องการเงิน จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านกลุ่มออมทรัพย์บ้านชนบทได้มีการจดทะเบียนเพื่อทำการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียนขึ้นในปี พ.ศ.2534 ภายได้ชื่อกลุ่มว่า "กลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียนบ้านชนบท" ปัจจุบัน

กลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียนบ้านชนบทได้มีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับมีเงินทุนกว่า 40 ล้านบาท พร้อมทั้งมีรูปแบบการจัดสวัสดิการของกลุ่มที่จัดให้กับสมาชิก เช่น (1) สวัสดิการด้านสินเชื่อ โดยจะมีการปล่อยกู้เงินให้กับสมาชิกเพื่อนำไปใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพ หรือใช้ยามฉุกเฉิน และ (2) สวัสดิการด้านปิ่นน้ำมัน คือ สมาชิกที่มามีเงินที่ปิ่นก็จะมีการสะสมแต้มไว้เพื่อปันผลคืนเข้าให้กับบัญชีของสมาชิกในปลายปี

สวัสดิการต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ล้วนเป็นสวัสดิการที่สร้างขึ้นเพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับสมาชิกในชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งในการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เป็นพื้นฐานสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่มีความสอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน โดยมีเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ในยุคของการเสริมพลังของชุมชนบ้านชนบทนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงสินทรัพย์ส่วนบุคคล (เงินตรา) มาเป็นสินทรัพย์ส่วนรวมของคนในชุมชน (กองทุน) ที่เริ่มมาจากคนในชุมชนที่เล็งเห็นปัญหาในชุมชนร่วมกันพากันลงขันกันเพื่อระดมเงินไว้ใช้ในการช่วยเหลือกันในชุมชน และได้มีกระบวนการพัฒนากลุ่มสวัสดิการเล็ก ๆ มาเป็นกลุ่มสหกรณ์เครดิตยูเนียนที่มีระบบการบริหารจัดการสินทรัพย์ของชุมชนที่มีความมั่นคง

ชุมชนบ้านกิ่งเมือง

1) ยุคหลงหลักปักฐาน (ก่อนปี พ.ศ. 2500)

ประชากรดั้งเดิมของชุมชนบ้านกิ่งเมือง เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนล่วงเข้าสมัยรัชการที่ 3 และในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้งที่สยามเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส ทำให้ไทยต้องยกเมืองพระตะบองไปให้กับฝรั่งเศสเพื่อรักษาดินแดน จนทำให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองพระตะบองในขณะนั้น ต้องอพยพครอบครัวคนไทยและชาวเขมรที่ภักดีกลับมาอยู่ที่ชุมชนคูเมือง ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ชุมชนบ้านกิ่งเมืองมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ โดยวิถีชีวิตของชุมชนในยุคหลงหลักปักฐานจะมีวิถีการดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ และอาชีพหลักของคนในยุคนี้คือ การทำนา ปลูกผัก เพื่อการยังชีพเท่านั้น และระบบเงินยังไม่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากนัก เนื่องจากชาวบ้านในยุคนี้เน้นการใช้วิธีแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันในชุมชนเป็นหลัก

สำหรับในช่วงยุคของการหลงหลักปักฐานของชุมชนบ้านกิ่งเมืองนี้จะเห็นได้ถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนเป็นแบบเรียบง่าย มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันสูง โดยมีสินทรัพย์หลักของชุมชน คือ ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้สินทรัพย์ดังกล่าวนี้ร่วมกันได้

2) ยุคแห่งการพัฒนากระแสหลัก (พ.ศ. 2500-2523)

ต่อมาในช่วงปี 2500 ได้มีชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน ทำให้เกิดระบบซื้อขายในชุมชนเกิดขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นครั้งแรกในช่วงปี 2504 โดยมีแนวคิดหลักในการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงเป็นผลให้มีการเปิดการค้าเสรีแก่นักลงทุนเพิ่มมากขึ้น และชุมชนบ้านกิ่งเมืองเองก็ได้รับอิทธิพลจากแนวทางนโยบายดังกล่าว โดยมีนายทุนชาว

ได้หวนได้เข้ามาเช่าที่ในชุมชน เพื่อทำการสร้างโรงงานแปรรูปไผ่ตง และรับซื้อผลผลิตจากไผ่ตง จึงเป็นผลให้ชาวบ้านได้พากันละทิ้งการทำไร่ ทำนา และหันมาปลูกไผ่ตงเพื่อส่งขายต่อให้นายทุนมากขึ้น แต่เมื่อผลผลิตออกมาพร้อม ๆ กัน ทำให้อุปสงค์และอุปทานไม่สมดุลกัน ส่งผลให้ราคาผลผลิตไผ่ตงที่โรงงานรับซื้อมีราคาถูกลง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงขาดทุนและเข้าสู่ภาวะการเป็นหนี้สิน (สัมภาษณ์ พรสวรรค์ (นามสมมติ), 2559)

ช่วงยุคแห่งการพัฒนากระแสหลักของชุมชนบ้านกึ่งเมือง จะเห็นได้ว่าเป็นช่วงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของชุมชนจากการผลิตเพื่อการยังชีพ มาเป็นการผลิตเพื่อการขายหรือการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดระบบนายทุนขึ้นในชุมชน และการที่จะได้เงินมามาก ๆ ในทัศนะของชาวบ้านนั้น ก็หมายความว่า "ผลิตมาก ได้มาก" (สัมภาษณ์ เต็มเต็ม (นามสมมติ), 2559) ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ชาวบ้านต่างพากันไปกู้เงินจากนายทุนมาเพื่อทำการลงทุนทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ แต่ผลลัพธ์ที่ออกมากลับไม่ได้เป็นไปอย่างที่ชาวบ้านหวังไว้ แต่กลับสร้างปัญหาใหญ่ให้กับคนในชุมชน คือ ปัญหาเรื่องหนี้สินของคนในชุมชน

ช่วงเวลานี้เองได้สะท้อนให้เห็นถึงสินทรัพย์ของคนในชุมชนจากเดิมที่เป็นสินทรัพย์ส่วนรวมที่ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ คือ ทรัพยากรธรรมชาติ กลายมาเป็นสินทรัพย์ส่วนบุคคล คือ เงินตรา และภายใต้การเปลี่ยนแปลงสินทรัพย์ดังกล่าว ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ค้ำจุนถึงตัวเองเพิ่มมากขึ้น

3) ยุคแห่งการเสริมพลังอำนาจ (พ.ศ. 2524-ปัจจุบัน)

ช่วงปี 2524 ถือว่าเป็นช่วงที่ชุมชนได้เกิดการรวมตัวกันเพื่อจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการแก้ไขปัญหาค่าความยากจน และหนี้สินของคนในชุมชน ซึ่ง เต็มเต็ม (นามสมมติ, 2558) กล่าวถึงสภาพปัญหาความยากจนของชุมชนในอดีตว่า "...แนวคิดการตั้งกลุ่มนั้นเริ่มมาจากปัญหา โดยเมื่อก่อนนี้เมื่อทำนาเสร็จ คนเรานั้นจนความคิด มีคน (เจ้าแก่) มาตวงข้าวให้ตลอด พุงตุงาย ๆ คือ มาหักหนี้มันเป็นภาพที่เห็นอยู่ตลอด ชาวนาต้องไปยืมเงินเจ้าแก่มา เพราะเขาไม่มีทุนของเขาเอง ... กระป๋อง น้ำปลา มาขายแต่เป็นเงินเชื่อ พอถึงเวลาเขามาหักเอาข้าวไป อยู่ในวิญญูจักรอยู่แบบนี้ ตัวเองก็อยู่แบบนี้..."

สำหรับการเกิดกลุ่มออมทรัพย์ฯ ในช่วงแรก แกนนำชุมชนได้ไปขอคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่นักวิชาการพัฒนาชุมชนให้เข้ามาแนะนำให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการขั้นพื้นฐานในการรวมกลุ่มออมทรัพย์ให้กับชุมชน และได้มีการไปศึกษาดูงานกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้ชาวบ้านมีความรู้ ความเข้าใจถึงกระบวนการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์ฯ ขณะเดียวกันเมื่อชุมชนได้มีการสร้างกลุ่มขึ้นมา ได้มีเจ้าหน้าที่จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และธนาคารออมสิน ได้เข้ามาคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำเกี่ยวกับการสร้างระบบการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ฯ ให้กับคนในชุมชน

ต่อมาในปี 2535 ชุมชนบ้านกึ่งเมืองได้เกิดวิกฤติรอบที่ 2 คือ ปัญหาเรื่องไผ่ตงออกดอกตาย ส่งผลให้เกษตรกรได้รับความเสียหายทั้งชุมชน แม้จะมีหน่วยงานราชการเข้ามาช่วยเหลือด้วยการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อของไผ่ตงแจกให้แก่ชาวบ้าน แต่เนื้อเยื่อที่รัฐได้นำมาแจกนั้นไม่สามารถเติบโตออกหน่อได้ จึงทำให้มีชาวบ้านบางกลุ่มล้มเลิกการปลูกไผ่ตง และได้หันไปเอาพันธุ์ไม้ป่า เช่น ต้นโมกป่า ต้นกระสังมาเพาะชำ (ขยายพันธุ์) ใส่กระถางขายเป็นไม้ดอกไม้ประดับให้กับคนกรุงเทพมหานคร ซึ่งขายได้ราคาดีมาก จึงทำให้ชาวบ้านในตำบลต่างพากันมาปลูกไม้ดอกไม้ประดับขายจนกลายเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามการปลูกไม้ดอกไม้ประดับขายนี้จำเป็นต้องใช้เงินทุนหมุนเวียนเพื่อมาเป็นค่าปุ๋ยบำรุงดิน ค่าน้ำ

ค่ายากำจัดศัตรูพืช ทั้งนี้ชาวบ้านคนไหนที่ไม่มีทุนก็จะพากันไปกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านกิ่งเมืองมาใช้ในการประกอบอาชีพได้ ทั้งนี้เงินที่กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านกิ่งเมืองนำมาให้คนในชุมชนกู้ยืม เป็นเงินที่มาจากออมของคนในชุมชน โดยคิดอัตราดอกเบี้ยการกู้เงินถูกกว่าธนาคารพาณิชย์ทั่วไป

ปัจจุบันสมาชิกของชุมชนบ้านกิ่งเมือง มีเงินฝากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านกิ่งเมืองไม่ต่ำกว่าครอบครัวละ 100,000 บาท และไม่มีปัญหาเรื่องหนี้ในระบบ พร้อมทั้งยังช่วยทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านชุมชนบ้านกิ่งเมืองมีวิถีการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดย สมาน (นามสมมติ, 2558) กล่าวว่า " เป็นเพราะหมู่บ้านเรามีกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็ง โดยการนำของผู้นำหมู่บ้านที่เข้มแข็ง"

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าชุมชนบ้านกิ่งเมืองจัดการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยวิธีการแบ่งสรรปันส่วนสินทรัพย์ส่วนบุคคล (เงินตรา) ให้มาเป็นสินทรัพย์ส่วนรวมผ่านการออมเงินของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านกิ่งเมือง อย่างไรก็ตาม รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสินทรัพย์เพื่อส่วนรวมดังกล่าว ได้มีเงื่อนไขของกฎเกณฑ์ และกติกา (อาทิ ต้องเป็นสมาชิกที่ออมเงินอย่างน้อย 6 เดือน หรือ มีการกำหนดเพดานเงินกู้ให้กับสมาชิก) เป็นตัวกำหนดสิทธิในการเข้าถึงสินทรัพย์เพื่อส่วนรวม มีความแตกต่างไปจากช่วงลงหลักปักฐานของชุมชนที่ทุกคนสามารถเข้าถึงสินทรัพย์เพื่อส่วนรวมได้ตามที่ต้องการ (ทรัพยากรทางธรรมชาติ)

ชุมชนคูเมือง

1) ยุคลงหลักปักฐาน (ก่อน พ.ศ. 2503)

คนพื้นถิ่นดั้งเดิมของชุมชนคูเมืองเป็นคนไทยตั้งแต่ยุคดั้งเดิมสมัยอยุธยา โดยมีการติดต่อค้าขายกับคนทางฝั่งด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังพื้นที่เขตลาดกระบัง และพื้นที่เขตรังสิต มีวิถีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย เน้นการพึ่งพิงกับธรรมชาติรอบตัว นอกจากนี้ยังพบว่าคนดั้งเดิมในชุมชนได้มีการผสมผสานวัฒนธรรมประเพณีกับกลุ่มชนชาติมอญที่มาอาศัยบริเวณเมืองหน้าด่านพระบรมราชคฤหาสน์ เห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏภาพคนมอญอาบน้ำในวัดคูเมืองนอก และยังมีประเพณีการตักบาตรน้ำผึ้งซึ่งเป็นประเพณีของคนมอญ

ต่อมาช่วงปี พ.ศ. 2485 คนเชื้อสายจีนจากฉะเชิงเทรา ชลบุรี อพยพเข้ามาทำสวนผลไม้ในพื้นที่ชุมชนคูเมือง เนื่องจากสภาพพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นพื้นที่ 3 น้ำ ได้แก่ น้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม อีกทั้งยังมีป่าชายเลนรายล้อมริมแม่น้ำ ทำให้มีปลาสำคัญ เช่น ปลากะพง ปูทะเล แมงกะพรุน ปลากระบอก แต่ถ้าเป็นช่วงน้ำจืด จะมีทั้งปลาบู ปลาช่อน ปลาดุก ปลาสร้อย กุ้งแม่น้ำ เป็นต้น ซึ่งคนในชุมชนสามารถจับกินได้ตลอดทั้งปี โดยวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนในยุคนี้จะพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติสูงมาก และอาชีพหลักของคนในชุมชนคือ อาชีพทำสวนผลไม้ และทำการค้าขาย เป็นหลัก

ในช่วงยุคลงหลักปักฐานของชุมชนคูเมือง แม้ว่าในชุมชนจะมีเรื่องระบบการค้าขายปรากฏขึ้นตั้งแต่ในสมัยอยุธยา แต่สินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชนก็ยังเป็นทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นสมบัติส่วนรวมที่สมาชิกทุกคนสามารถเข้าถึงและนำมาใช้ประโยชน์ได้

2) ยุคแห่งการพัฒนากระแสหลักตามนโยบายของรัฐ (พ.ศ. 2503-2540)

ในช่วงปี พ.ศ. 2503-2506 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประกาศให้พื้นที่พระประแดงเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ยกเว้นเพียงพื้นที่ของเกาะคลองหลวง (นามสมมติ) และได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับแนวคิดการพัฒนาประเทศให้เข้าสู่ภาวะสมัยใหม่แบบตะวันตก โดยมีการสร้างท่าเรือคลองเตยเป็นท่าเรือขนถ่ายสินค้าของประเทศ พร้อมทั้งได้มีการขุดแม่น้ำเจ้าพระยาให้ลึก และขยายปากอ่าวให้กว้างขึ้น ส่งผลทำให้เกิดการทะลักของน้ำทะเลเข้ามาในพื้นที่ของชุมชนคูเมือง (ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เกาะคลองหลวง) สวนผลไม้และสวนเบญจพันธ์ของชุมชนเกิดความเสียหายอย่างหนัก ทำให้คนในชุมชนเริ่มละทิ้งอาชีพการทำการเกษตร ขายที่ดิน และย้ายไปอยู่ที่อื่น ขณะเดียวกันกลุ่มคนในชุมชนที่เป็นคนเชื้อสายจีนก็ได้มีการเปลี่ยนจากการทำสวนผลไม้ มาเป็นการทำการเกษตรแบบปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่เน้นการปลูกกล้วยเป็นหลัก เพราะกล้วยเป็นพืชที่ทนความเค็มได้ดีที่สุด

ต่อมา ปี พ.ศ. 2538 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ ส่งผลให้พื้นที่ในพื้นที่ชุมชนคูเมืองเกือบสูญพันธุ์ จึงทำให้สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมอนุมัติสร้างเขื่อนคอนกรีตผสมเขื่อนดินรอบเกาะเพื่อป้องกันน้ำท่วมและลดการรุกเข้ามาของน้ำทะเล ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2540 และสร้างเสร็จในปี พ.ศ. 2542 หลังจากการสร้างเขื่อนแล้วทำให้ธรรมชาติเริ่มกลับมาดีขึ้น และชาวบ้านที่ยังมีที่ดินเหลืออยู่ก็ได้เริ่มทำสวนเหมือนเดิม แต่ก็จะเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่เน้นเพื่อการขายเป็นหลัก ส่วนการจับสัตว์น้ำยังใช้รูปแบบผิดวิธี เช่น การใช้ยาเบื่อปลาทำให้สัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปูทะเล เริ่มหมดไป

ยุคนี้ได้สะท้อนให้เห็นของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสินทรัพย์ชุมชน อันเกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่เป็นผลมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลให้คนในชุมชนที่มีอาชีพดั้งเดิมเพียงอาชีพเดียว คือ การทำการเกษตร ได้ตัดสินใจขายที่ดินและย้ายไปอยู่ที่อื่น ๆ ดังนั้น จึงทำให้คนที่ยังคงอาศัยอยู่ในพื้นที่ของชุมชนคูเมืองในยุคนี้ ส่วนใหญ่จะหันหน้าออกไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมแทนการทำการเกษตร การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนก็ลดลง เนื่องจากต้องตื่นออกไปทำงานโรงงานแต่เช้า และกว่าจะกลับเข้ามามีบ้านก็ค่ำ จึงทำให้รูปแบบสินทรัพย์ของชุมชน เริ่มเปลี่ยนไปเป็นสินทรัพย์ส่วนบุคคลมากขึ้น คือ การให้ความสำคัญกับระบบเงินตรา

3) ยุคแห่งการเสริมพลังอำนาจ (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน)

ในช่วง ปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤตฟองสบู่แตก ส่งผลให้โรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งต้องปิดกิจการลง เป็นผลให้ชาวชุมชนส่วนใหญ่ตกอยู่ในภาวะว่างงาน จึงทำให้ผู้นำชุมชนที่เป็นอดีตกำนันตำบลคูเมือง ได้มีแนวคิดเพื่อที่จะพัฒนา "โครงการสวนเกษตรชุมชนแผนใหม่" และทำเรื่องขอพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากเจ้าของที่ดิน เพื่อจัดสรรให้กับคนที่ไม่มีที่ดินทำกิน ในช่วง 4 ปี ต่อมา ผลผลิตของโครงการสวนเกษตรชุมชน มีราคาถูกไม่คุ้มกับค่าเดินทางในการเอาผลผลิตจากในชุมชนออกไปขาย เนื่องจากว่าในตลาดที่ชุมชนนำผลผลิตไปขายนั้นได้มีการนำผลไม้ของจังหวัดอื่น ๆ เข้ามาขายมากขึ้น ชาวสวนจึงเกิดความท้อแท้ปล่อยให้ผลผลิตของตัวเองเน่าทิ้งคาสวน จึงเป็นผลให้ในช่วงปี พ.ศ. 2546 แกนนำชุมชนได้มีการคิดหาวิธีที่จะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยมีแนวคิดที่จะฟื้นฟูตลาดน้ำคูเมืองให้กลับมาใหม่ จึงได้มีการปรึกษาหารือและการประชุมร่วมกันของคนในชุมชน และได้มีการจัดพิธีเปิด "ตลาดน้ำคูเมือง" อย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2547 ผลจากการเปิดตลาดน้ำคูเมืองได้ส่งผลให้เศรษฐกิจในชุมชนค่อย ๆ ดีขึ้น คนในชุมชน

มีรายได้ ปัจจุบันรายได้สุทธิจากการค้าขายในตลาดน้ำในปัจจุบันประมาณ 1,000,000 - 2,000,000 บาท ต่อสัปดาห์ จะเห็นได้ว่าชุมชนคูเมือง ได้มีความพยายามที่สร้างสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชนด้วยการหาพื้นที่ใช้สอยส่วนรวม เช่น พื้นที่สวนกลางสำหรับการเกษตร และสร้างตลาดน้ำคูเมือง เพื่อให้คนในชุมชนทุกคนสามารถเข้ามาใช้พื้นที่สวนกลางในการประกอบอาชีพ หรือสร้างรายได้เสริมให้ตนเองได้

จากบริบททั้ง 3 ชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชน มาเป็นสินทรัพย์ส่วนบุคคล ภายใต้การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสินทรัพย์ดังกล่าวได้นำมาสู่รูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีการคำนึงถึงกันมากขึ้น และจากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงรูปแบบสินทรัพย์ของชุมชนเกิดขึ้นจากจากปัจจัยหลัก 2 ประการ คือ (1) การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรทางธรรมชาติ (2) ผลกระทบจากแนวทางการพัฒนาของรัฐที่มุ่งเน้นให้เกิดความเป็นทันสมัยแบบตะวันตก (เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ) มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาของ อรรถสัณห์ สัตยานุรักษ์ (Sattayanurak, 2558) ที่พบว่าความเปลี่ยนแปลงภายใต้การขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย ทำให้เกิดการให้คุณค่าความหมายสมบัติของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 ชุมชนได้มีการจัดการแก้ปัญหาด้วยวิธีการแปรรูปสินทรัพย์ส่วนบุคคลให้กลับมาเป็นสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชน ในรูปแบบการแบ่งสรรปันส่วนสินทรัพย์ส่วนบุคคล เช่น กรณีของชุมชนบ้านชนบทและชุมชนบ้านกิ่งเมือง ได้มีความพยายามสร้างกองทุนผ่านการออมเงินของคนในชุมชนที่สมัครเข้าร่วมกลุ่ม และเงินออมดังกล่าวก็นำมาใช้เป็นเงินทุนส่วนกลางของชุมชน ที่คนในชุมชนสามารถกู้ยืมไปใช้ในการประกอบอาชีพ พร้อมทั้งสร้างสวัสดิการต่าง ๆ เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำเนินชีวิตให้กับคนในชุมชน ส่วนชุมชนคูเมืองเอง ก็ได้มีความพยายามในการหาพื้นที่สวนกลางเพื่อจัดทำตลาดน้ำคูเมือง เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องพื้นที่ขายผลผลิต ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนในช่วงวันเสาร์ - อาทิตย์ อันเป็นหนึ่งในแนวทางการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตให้กับคนชุมชนคูเมืองที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนกับค่าครองชีพที่ค่อนข้างสูง อย่างไรก็ตามชุมชนทั้ง 3 ได้มีกลไกสำคัญที่เป็นตัวกำหนดสิทธิในการเข้าถึงสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชน คือ กฎเกณฑ์ กติกา ที่ชุมชนกำหนดขึ้น ตัวอย่างเช่น กรณีสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านกิ่งเมือง หากว่าสมาชิกต้องการจะกู้เงิน สมาชิกจะต้องปฏิบัติตามกฎ กติกาของกลุ่ม โดยสมาชิกจะต้องมีการสะสมเงินออมต่อเนื่องอย่างน้อย 6 เดือน จึงจะมีสิทธิในการกู้ยืมเงินได้ เป็นต้น ทั้งนี้ วิธีการแปรรูปสินทรัพย์บุคคลมาเป็นสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน ถือเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับบริบทและความต้องการของคนในชุมชน

2. กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชนที่มีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย

พบว่า ทั้ง 3 ชุมชน ได้มีการนำกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนมาเป็นกระบวนการหลักในการแปรรูปสินทรัพย์ส่วนบุคคล ให้มาเป็นสินทรัพย์ส่วนรวม พร้อมทั้งยังเป็นวิธีการหลักในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ปัญหา และจัดการปัญหาร่วมกันในชุมชน โดยชุมชนได้มีการสร้างกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนใน 2 ระดับด้วยกัน คือ ระดับบุคคล และระดับกลุ่ม ซึ่งจุดเริ่มต้นของกระบวนการเสริมพลังอำนาจของประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชน ได้เริ่มในระดับบุคคล คือ ผู้นำชุมชน/ แกนนำที่เล็งเห็น

ปัญหาต่างๆ ที่เกิดในชุมชนร่วมกันพูดคุยเพื่อหาแนวทางในการจัดการปัญหา/ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเอง ซึ่งกระบวนการเสริมพลังอำนาจในระดับบุคคล (แกนนำ) ได้อาศัยพื้นฐานของความไว้วางใจระหว่างกันของผู้นำที่ยึดโยงให้แกนนำชุมชนมาร่วมมือกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน และมีการเพิ่มพลังอำนาจของแกนนำ ด้วยการเพิ่มเติมความรู้เป็นหลัก เช่น การไปศึกษาดูงานชุมชนที่ประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกับตน

สำหรับกระบวนการเสริมพลังอำนาจในระดับกลุ่ม พบว่า เป็นกระบวนการสร้างพลังอำนาจของชุมชนเพื่อให้เกิดอำนาจในการต่อรอง และจัดการปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตัวของชุมชนเอง โดยอาศัยความไว้วางใจในตัวเอง/ แกนนำ เป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการรวบรวมสมาชิกผ่านรูปแบบการทำการกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน ซึ่งมีขั้นตอนการเสริมพลังอำนาจ 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน (จำนวน 24 คน ร้อยละ 66.66) เป็นขั้นตอนเริ่มต้นของกระบวนการเสริมพลังอำนาจในระดับกลุ่ม โดยมีผู้นำ/ แกนนำ ผู้ที่มองเห็นปัญหาร่วมกันมารวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของกระบวนการเสริมพลังอำนาจในระดับกลุ่ม และการรวมกลุ่มกันนี้ยังช่วยสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน อย่างไรก็ตามจากการศึกษา พบว่า พื้นฐานสำคัญที่ทำให้สมาชิกตัดสินใจเข้ามารวมกลุ่มกับผู้นำ/ แกนนำ คือ ความไว้วางใจของสมาชิกในชุมชนที่มีต่อผู้นำ/ แกนนำของตนเอง

ขั้นที่ 2 กำหนดเป้าประสงค์/ เจตนารมณ์ในการทำงานร่วมกัน (จำนวน 16 คน ร้อยละ 44.44) เป็นการตั้งเป้าประสงค์ในการทำงานร่วมกันหลังจากที่ได้มีการรวมกลุ่มกัน ซึ่งเป็นเป้าหมายที่มุ่งเน้นที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน อาทิ ปัญหาเรื่องหนี้สิน ปัญหาเรื่องรายได้ ปัญหาเรื่องสวัสดิการ ทั้งนี้ในการกำหนดเป้าประสงค์ในการทำงานร่วมกัน ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนสำคัญในการต่อยอดจัดสำนึกเพื่อส่วนรวมของชุมชนร่วมกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่คอยกำกับกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มให้ทำงานไปในทิศทางเดียวกัน

ขั้นที่ 3 ค้นหาปัญหาผ่านวิธีการพูดคุย (จำนวน 27 คน ร้อยละ 75.00) ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการของชุมชน ผ่านการพูดคุยเพื่อสะท้อนปัญหา และวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พร้อมทั้งหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชนและวิถีการดำเนินชีวิต โดยผู้นำ/ แกนนำ จะเป็นผู้นำประเด็นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เข้าสู่เวทีการประชุมเพื่อให้สมาชิกได้รับทราบ และในขั้นตอนของการค้นหาปัญหาผ่านวิธีการพูดคุย ทั้ง 3 ชุมชน ต่างก็จะทำควบคู่กันไปพร้อม ๆ กับการสร้างข้อตกลงร่วมกัน (ขั้นตอนที่ 4) เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นซ้ำอีก

ขั้นที่ 4 สร้างข้อตกลงร่วมกัน (จำนวน 22 คน ร้อยละ 61.11) ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนในการกำกับแนวทางการทำงาน หรือกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มให้เป็นไปตามเป้าหมาย โดยทั้ง 3 ชุมชน จะเน้นในเรื่องของการสร้างกฎ กติกา ที่ใช้ในการทำงานร่วมกัน และสิทธิในการเข้าถึงสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งของกระบวนการเสริมพลังอำนาจของชุมชน

ขั้นที่ 5 ขยายเครือข่ายในการทำงาน (จำนวน 13 คน ร้อยละ 36.11) ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญต่อการสร้างความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่ช่วยเพิ่มขีดความสามารถ และพัฒนาศักยภาพของชุมชน โดยเน้นการการสร้างภาคีเครือข่ายการทำงานภายในชุมชน ซึ่งมีส่วนช่วยในการสร้างฐานพลังอำนาจของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่น พร้อมทั้งยังได้มีการสร้างเครือข่ายการทำงานจากหน่วยงานภายนอก เช่น หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน ที่คอยเข้ามาช่วยสนับสนุนในเรื่องความรู้ เทคนิค เทคโนโลยีในการทำงานต่าง ๆ ให้กับชุมชน

ตารางที่ 2 สรุปขั้นตอนการเสริมพลังอำนาจประชาชน

ขั้นตอน/ วิธีการเสริมพลัง	ชุมชนบ้านชนบท		ชุมชนบ้านกึ่งเมือง		ชุมชนคูเมือง		รวม	
	จำนวน (n=12)	ร้อยละ	จำนวน (n=12)	ร้อยละ	จำนวน (n=12)	ร้อยละ	จำนวน (n=36)	ร้อยละ
1) รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน	9	75.00	9	75.00	6	50.00	24	66.66
2) มีเป้าประสงค์/เจตนารมณ์ในการทำงานร่วมกัน (สมาชิกกลุ่มเข้าใจในเป้าประสงค์ของกลุ่มร่วมกัน)	11	91.66	4	33.33	1	8.33	16	44.44
3) ค้นหาปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาผ่านวิธีการพูดคุย (เน้นการเคารพในเสียงข้างมาก)	11	91.66	10	83.33	6	50.00	27	75.00
4) สร้างข้อตกลงร่วมกัน	6	50.00	12	100.00	10	83.33	28	77.77
5) ขยายเครือข่ายในการทำงาน	6	50.00	6	50.00	1	8.33	13	36.11

จะเห็นได้ว่ากระบวนการเสริมพลังอำนาจที่ทั้ง 3 ชุมชนนำมาใช้เป็นเรื่องของการเพิ่มพลังอำนาจในเรื่องของความรู้ เทคนิค วิธีการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ให้กับคนในชุมชนนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง สอดคล้องกับแนวคิดของ Kreisberg, 1992; Rappaport, 1987; Robinson, 1997; Clutterbuck, 1995; Page and Czuba, 1999 ที่มองว่ากระบวนการเพิ่มอำนาจให้กับบุคคล เพื่อเพิ่มอำนาจในชีวิตของตนเอง และการตัดสินใจที่มีผลต่อวิถีชีวิตของตนเอง สำหรับกระบวนการในการเพิ่มพลังอำนาจของชุมชนในระดับของบุคคลในเรื่องของความรู้ จะเป็นวิธีการเสริมพลังจากหน่วยงานภายนอก อาทิ ภาครัฐ ภาคเอกชน และนักวิชาการเข้ามาช่วยเสริมพลังในเรื่องของความรู้ให้กับผู้นำ/ แกนนำของชุมชน และในระดับกลุ่มกิจกรรมก็พบว่า ทั้ง 3 ชุมชนก็ได้มีการเพิ่มพลังอำนาจในเรื่องของความรู้โดยเน้นในเรื่องของกระบวนการภายในชุมชน โดยผู้นำ/ แกนนำ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เทคนิคต่าง ๆ ให้กับสมาชิกในชุมชนผ่านการทำกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ ร่วมกัน

ผลการศึกษาพบว่า มีความแตกต่างจากแนวคิดของ Rowlands (1997) ที่มองว่าการเสริมพลังอำนาจที่แท้จริงจะเกิดจากกระบวนการภายในของบุคคล และมองว่าการเสริมพลังจากบุคคลอื่นหรือภายนอกจะบ่งบอกถึงนัยยะของการควบคุม ทั้งนี้ ผู้วิจัยมองว่าแนวคิดของ Rowlands ได้มองกระบวนการเสริมพลังที่เน้นในเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากเกินไป แตกต่างจากสภาพทางสังคมของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน ที่สมาชิกส่วนใหญ่มีสถานภาพทางสังคมที่ไม่แตกต่างกัน บวกกับวิถีการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับเรื่องปากท้องของตนเองและคนในครอบครัวของตนเอง จึงทำให้รูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนในชุมชนไม่เด่นชัดนัก แต่ยังคงเหลือไว้ซึ่งความสัมพันธ์ในแนวราบที่เน้นในเรื่องความไว้วางใจของคนในชุมชนที่มีต่อผู้นำ/ แกนนำ เปรียบเสมือนเส้นเลือดหลักที่ทำให้กระบวนการเสริมพลังอำนาจสามารถขับเคลื่อนไปได้

นอกจากนี้ทั้ง 3 ชุมชน ต่างได้นำแนวคิดการมีส่วนร่วมมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการเสริมพลังอำนาจผ่านการทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกันในทุกขั้นตอน ซึ่งผู้ที่มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงานในแต่ละขั้นตอน คือ ผู้นำ/ แกนนำ ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากความเชื่อมั่นของสมาชิกที่มีต่อความรู้ ความสามารถของตัวผู้นำ ที่มองเห็นว่าผู้นำของตนจะเป็นผู้ที่สามารถพาตนหลุดพ้นจากปัญหาได้ และการที่สมาชิกในชุมชนมีความเชื่อมั่นต่อผู้นำที่สูงเกินไป ก็ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พร้อม หรือความไม่มั่นใจในศักยภาพของสมาชิกต่อการจัดการปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตามผู้นำ/ แกนนำเองก็ได้เล็งเห็นปัญหาดังกล่าว จึงได้มีความพยายามในการเสริมสร้างศักยภาพของสมาชิกชุมชน โดยหนุนเสริมเรื่องของความรู้ ผ่านกิจกรรมการดูงาน และการอบรมต่าง ๆ พร้อมทั้งได้มีการฝึกให้สมาชิกเริ่มเข้ามารับบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการกลุ่มร่วมกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยมองว่าสิ่งที่ทำให้กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อความเป็นปึกแผ่นของชุมชนทั้ง 3 ยังสามารถดำรงอยู่ได้ คือ ทั้ง 3 ชุมชนต่างให้ความสำคัญกับกระบวนการในขั้นที่ 2 คือ การกำหนดเป้าหมายและการสร้างเจตนาารมณ์ในการทำงานร่วมกัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ทั้ง 3 ชุมชนได้นำมาใช้ในการสร้างมโนจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมร่วมกันของชุมชน

ขณะเดียวกันรูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชนกับรัฐ คงเหลือไว้เพียงความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ตามภารกิจที่จำเป็นต้องกระทำต่อกันเท่านั้น กล่าวคือ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐต่างมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างผลงานให้กับตนเอง ดังนั้น การที่เจ้าหน้าที่ภาครัฐเข้าไปหนุนเสริมความรู้ เทคนิคต่าง ๆ ที่ชุมชนต้องการ

หรือร้องขอ จึงไม่ใช่รูปแบบความสัมพันธ์ที่สะท้อนถึงการควบคุม แต่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ที่เน้นการแลกเปลี่ยน กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ภาครัฐได้ผลงาน ส่วนชุมชนเองก็ได้ความรู้ เทคนิคที่ช่วยเพิ่มอำนาจในการจัดการกับปัญหา ทำให้ชุมชนสามารถปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ได้ด้วยตัวของชุมชนเอง

นอกจากนี้ ภายใต้กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชน ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ถึงมิติการบูรณาการ พบว่าทั้ง 3 ชุมชน ได้เน้นการบูรณาการคนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันใน 3 มิติ คือ

1) มิติการบูรณาการทางบรรทัดฐาน คือ การเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบที่วางไว้ จากการศึกษาพบว่า ทั้ง 3 ชุมชนได้มีการสร้างชุดของกฎระเบียบ กติกาในการทำงานขึ้นมาใหม่ที่มีความสอดคล้องกับสภาพชุมชนที่มีความหลากหลายในปัจจุบัน สอดคล้องกับแนวคิดของ Herbert Spencer (cited in Lewis A. Coser, 1977) กล่าวว่า เมื่อสังคมเริ่มมีความแตกต่างกันมาก สังคมจำจะต้องพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งนำมาสู่การบูรณาการรวมเข้าด้วยกันในที่สุด (Integration) และการพึ่งพาอาศัยกันของส่วนที่ไม่เหมือนกันต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้น อาจจะทำให้เกิดปัญหาของความไม่มั่นคง (Vulnerability) ตามมา และจำเป็นต้องมี "ระบบกฎเกณฑ์" (Regulating System) ที่คอยควบคุมการกระทำของระบบต่าง ๆ และประกันการประสานงานของส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น และ Spencer มองว่าสังคมที่ดีต้องวางรากฐานอยู่ที่พันธะสัญญาระหว่างปัจเจกบุคคล ที่เป็นไปตามผลประโยชน์ของแต่ละฝ่าย

2) มิติการบูรณาการด้านการสื่อสาร พบว่า มีการพูดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจใน 2 ระดับด้วยกัน คือ การสื่อสารในระดับบุคคล (เน้นที่ผู้นำ/ แกนนำ) เพื่อทำการวิเคราะห์ปัญหาพร้อมทั้งวางแผนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา และการสื่อสารในระดับกลุ่ม (เน้นที่สมาชิก) เพื่อทำการส่งต่อข้อมูลข่าวสารกันภายในกลุ่ม ซึ่งจะนิยมใช้รูปแบบการสื่อสารแบบที่ไม่เป็นทางการ เน้นการสื่อสารผ่านตัวบุคคลเป็นหลัก แม้ว่าชุมชนทั้ง 3 ชุมชนจะได้มีการนำรูปแบบการสื่อสารที่เป็นทางการมาปรับใช้ในการทำงานของกลุ่ม ผ่านการประชุมสรุปผลการทำงานประจำปี หรือการติดบอร์ดประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสาร แต่ก็ยังพบว่า ยังไม่ได้รับความนิยมนัก

3) มิติการบูรณาการด้านหน้าที่ พบว่า รูปแบบการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานของคณะทำงานจะมีรูปแบบการแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานตามโครงสร้างสายงาน ตามบทบาทที่ได้รับในกลุ่มกิจกรรมของชุมชน และตามความถนัดของแต่ละบุคคล ซึ่งการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานเป็นสิ่งสำคัญในการยึดเหนี่ยวกลุ่มคนที่มีความแตกต่างเอาไว้ด้วยกัน ให้สามารถรวมกลุ่มทำกิจกรรมกับคนอื่น ๆ ในชุมชนได้อย่างสอดคล้องประสานลงตัว

สำหรับมิติการบูรณาการทางวัฒนธรรม พบว่า ทั้ง 3 ชุมชนไม่ได้มีการนำมิติการบูรณาการทางวัฒนธรรมมาปรับใช้กับกระบวนการเสริมพลังอำนาจของชุมชนมากนัก อาจเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ภาวะสังคมที่ทันสมัยมากขึ้น คนในชุมชนเน้นให้ความสำคัญกับเรื่องรายได้ ผลกำไรที่ได้จากประกอบอาชีพ และรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็เป็นลักษณะของความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น จึงเป็นผลทำให้วัฒนธรรมเก่าที่ไม่สอดคล้องกับสภาพสังคมอาจหายไป เช่น วัฒนธรรมการทำงานลงแรง (การเอาแรงมาช่วยกันทำงานฟรี) ซึ่งกรณีของชุมชนคูเมือง พบว่า ได้มีการเอาวัฒนธรรมมา

ต่อยอดในทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน เช่น ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง ที่มีการจัดงานอย่างใหญ่โตเพื่อดึงดูดกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความสนใจให้เข้ามาเที่ยวที่ตลาดน้ำคูเมืองเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การขับเคลื่อนกระบวนการเสริมพลังอำนาจของชุมชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นจะใช้เพียงเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมเพียงอย่างเดียว นั้น คงไม่เพียงพอที่จะทำให้กระบวนการเสริมพลังขับเคลื่อนไปได้ ซึ่งจากการศึกษากระบวนการเสริมพลังอำนาจของทั้ง 3 ชุมชน พบว่า ผู้นำได้มีการเสริมแรงให้กับสมาชิกและคณะกรรมการ โดยมีการจัดรูปแบบสวัสดิการต่าง ๆ เพื่อจูงใจให้สมาชิกเข้าร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับทางกลุ่มด้วยความสมัครใจ

3. วิเคราะห์องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชน

พบว่า องค์ประกอบร่วมที่สำคัญของทั้ง 3 ชุมชน ที่ทำให้กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนขับเคลื่อนไปสู่สังคมที่มีความเป็นปึกแผ่นมี 3 องค์ประกอบ คือ

1) ผู้นำ/ แกนนำ (จำนวน 30 คน ร้อยละ 83.33) ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อการจุดประกายความคิด จากการศึกษา พบว่า กระบวนการเสริมพลังอำนาจของทั้ง 3 ชุมชนสามารถขับเคลื่อนไปได้ สืบเนื่องมาจากสมาชิกในชุมชนทั้ง 3 ชุมชน ให้การยอมรับ และพร้อมจะปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้นำ/ แกนนำของตนเอง ซึ่งคุณสมบัติที่สำคัญของผู้นำ/ แกนนำที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ มีด้วยกัน 4 ประการ คือ มองเห็นปัญหาชุมชน ใส่ใจกับปัญหาที่เกิดขึ้น มีความรู้ความสามารถในการจัดการปัญหาชุมชน และ มีความเสียสละในการทำงานเพื่อส่วนรวม

2) ความไว้วางใจเชื่อใจของคนในชุมชนที่มีต่อตัวผู้นำ (จำนวน 13 จำนวน 36.11) ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการขับเคลื่อนกลไกกระบวนการเสริมพลังอำนาจ ซึ่งสมาชิกในชุมชนต่างให้ความไว้วางใจเชื่อใจผูกมัดติดกับตัวผู้นำ/ แกนนำ และพร้อมที่จะให้อำนาจสิทธิขาดแก่ผู้นำ/ แกนนำของตนเองในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

3) ความรู้ (จำนวน 23 คน ร้อยละ 63.88) เป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการเสริมพลังอำนาจชุมชนทั้งในระดับบุคคล (ผู้นำ/ แกนนำ) และในระดับกลุ่ม จากการศึกษาพบว่าทั้ง 3 ชุมชนได้มีการเพิ่มศักยภาพของผู้นำ/ แกนนำ โดยมีการเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนตนเอง ต่อมาความรู้ชุดที่ 2 จะเป็นความรู้เกี่ยวกับกระบวนการขับเคลื่อนงาน หรือกิจกรรมกลุ่มซึ่งเป็นความรู้ที่เสริมพลังให้กับแกนนำ โดยความรู้ชุดที่ 1 และชุดความรู้ที่ 2 จะเป็นความรู้ที่มีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาช่วยสนับสนุนช่วยเหลือ และความรู้ชุดที่ 3 ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทำงาน ความรู้ที่ผู้นำ/ แกนนำชุมชน เป็นผู้ถ่ายทอดให้กับสมาชิก โดยมีเจตนาเพื่อสร้างแนวทางในการทำงานร่วมกัน

ตารางที่ 3 สรุปเปรียบเทียบขององค์ประกอบการเสริมพลังอำนาจประชาชน

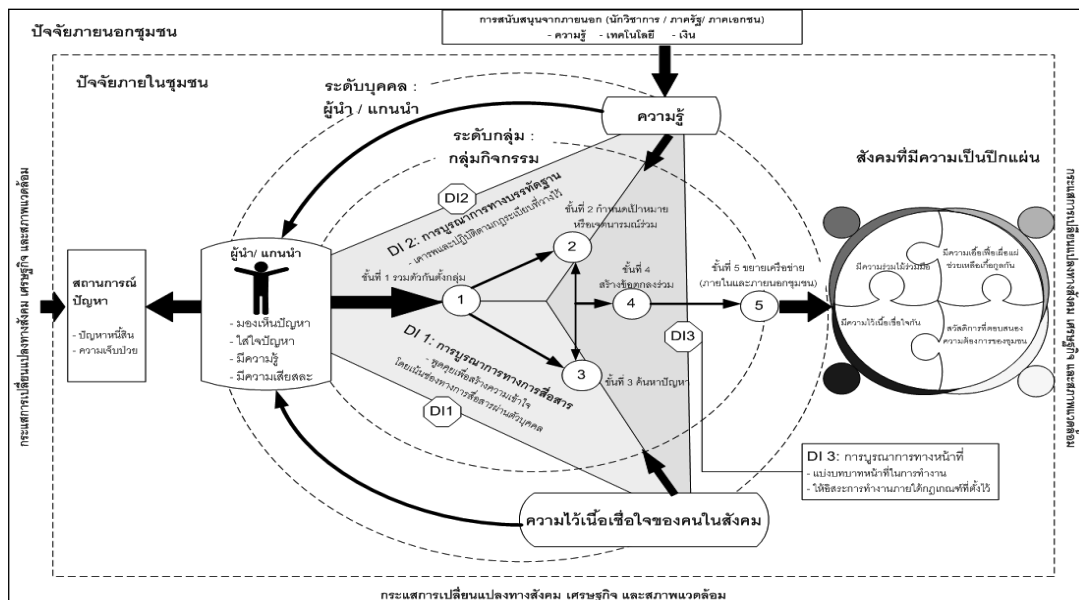
องค์ประกอบการเสริมพลัง ประชาชน	ชุมชนบ้านชนบท		ชุมชนบ้านกึ่งเมือง		ชุมชนคูเมือง		รวม	
	จำนวน (n=12)	ร้อยละ	จำนวน (n=12)	ร้อยละ	จำนวน (n=12)	ร้อยละ	จำนวน (n=36)	ร้อยละ
1) ผู้นำ (ภาวะผู้นำ)	11	91.67	10	83.33	9	75.00	30	83.33
- ความใส่ใจ / สนใจใน ปัญหาของกลุ่ม/ชุมชน	11	91.67	10	83.33	5	41.67	26	72.22
- เสียสละ (เวลา, เงิน)	8	66.66	6	50.00	3	25.00	17	47.22
- เล็งเห็นปัญหาของชุมชน	8	66.66	8	66.66	6	50.00	22	61.11
- มีความรู้ ความสามารถ	5	41.67	9	75.00	6	50.00	20	55.56
2) ความรู้	7	58.33	8	66.66	8	66.66	23	63.88
3) ความไว้วางใจ เชื่อใจกัน ของคนในชุมชน /กลุ่ม	9	75.00	2	16.66	2	16.66	13	36.11

แม้ว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกจะเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ส่งผลให้คนในชุมชนมีจิตคำนึงถึงส่วนรวมลดลง (สมาชิกในชุมชน) แต่ด้วยคุณลักษณะของชุมชนในสังคมไทยที่คนในชุมชนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับตัวผู้นำ/ แกนนำที่ตนเองให้ความไว้วางใจ เชื่อใจ ดังนั้นเวลาที่ผู้นำ/ แกนนำ พูดหรือเชิญชวนให้ทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน มักจะได้รับการตอบรับที่ดีจากสมาชิกในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Gunden & Crissman (1992) ที่พบว่า ทักษะสำคัญของผู้นำจะสามารถสร้างพลังอำนาจต้องประกอบไปด้วย ความไว้วางใจ (Trust) โดยผู้นำจะต้องสร้างและคงไว้ซึ่งความไว้วางใจ และเป็นผู้ที่มีความมั่นคงทางอารมณ์ รู้จักกาลเทศะ มีความซื่อสัตย์ รักษาข้อผูกพันและสัญญา ขณะเดียวกันผู้นำจะต้องมีการสอนและการปฏิบัติเป็นแบบอย่าง (Teaching Coaching and Role Modeling) ที่ดีให้กับผู้ปฏิบัติงาน และผู้นำจะต้องมีการสนับสนุนในทางบวก (Positively Support) หรือให้คำแนะนำเชิงสร้างสรรค์ จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติในการสร้างรูปแบบทางความคิด เพื่อสร้างความมั่นใจในการทำงาน อันเป็นผลให้กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชนที่เริ่มต้นจากผู้นำ/ แกนนำ สามารถขับเคลื่อนงานไปได้

จากองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่น ทั้ง 3 ที่กล่าวมาข้างต้น ได้สะท้อนให้เห็นได้ว่า การก่อเกิดของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนได้อาศัยต้นทุนที่สำคัญในชุมชน 2 ประการ คือ (1) ทุนมนุษย์ (Human Capital) ซึ่งหมายถึง ผู้นำ หรือแกนนำ ตลอดจนแนวทางในการเสริมสร้างทุนมนุษย์ คือ การหนุนเสริมความรู้ เทคนิคในการทำงานต่าง ๆ ให้กับตัวผู้นำ และสมาชิกในชุมชน และ (2) ทุนทางสังคม (Social Capital) อันหมายถึง ความไว้วางใจที่มีต่อผู้นำ/ แกนนำของตนเอง

4. สังเคราะห์รูปแบบของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นทางสังคม

ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์รูปแบบของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นทางสังคม พบว่า ทั้ง 3 ชุมชน ได้มีการสร้างสินทรัพย์ชุมชน ผ่านการกระบวนสร้างจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนให้ลุกขึ้นมาจัดการปัญหาาร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการเสริมพลังอำนาจประชาชนมาใช้ในการสร้างเสริมศักยภาพของคนในชุมชน เพื่อให้มีอำนาจในการต่อรองและจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตัวของชุมชนเอง โดยอาศัยความไว้วางใจในตัวเอง/ ผู้นำ เป็นองค์ประกอบพื้นฐานในการรวบรวมสมาชิกผ่านรูปแบบการทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน โดยมีขั้นตอนการเสริมพลังอำนาจ 5 ขั้นตอน คือ (1) รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มเพื่อทำกิจกรรม (2) กำหนดเป้าประสงค์ในการทำงาน/ เจตนารมณ์ร่วมกัน อันเป็นขั้นตอนหลักในการสร้างจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมร่วมกัน (3) ค้นหาปัญหาผ่านวิธีการพูดคุย (4) สร้างข้อตกลงร่วมกัน ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนในการกำกับแนวทางการทำงาน และกฎ กติกา ในการเข้าถึงสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชนร่วมกัน และ (5) ขยายเครือข่ายในการทำงาน โดยมีอาศัยการบูรณาการคนในชุมชนให้เข้ามาทำงานร่วมกันใน 3 มิติ ด้วยกัน คือ (1) มิติการบูรณาการด้านการสื่อสาร (2) มิติการบูรณาการด้านหน้าที่ และ (3) มิติการบูรณาการทางบรรทัดฐาน โดยองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้กระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนขับเคลื่อนไปสู่สังคมที่มีความเป็นปึกแผ่นด้วยกัน 3 องค์ประกอบ คือ (1) ผู้นำ/ แกนนำ (2) ความไว้วางใจของของคนในชุมชนที่เชื่อถือในตัวผู้นำ และ (3) ความรู้ (ดังรายละเอียดในหัวข้อที่ 3 ที่ได้กล่าวไปข้างต้น) ภายใต้กระบวนการดังกล่าวนอกจากจะสามารถสร้างสินทรัพย์ส่วนรวมชุมชนได้แล้ว ยังได้ทำให้ชุมชนเข้าสู่สภาวะความเป็นปึกแผ่นซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ ชุมชนที่มีความร่วมไม้ร่วมมือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ความไว้วางใจ พร้อมทั้งมีสวัสดิการที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน ทั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์รูปแบบกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชนได้ดังปรากฏในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ตัวแบบกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชน

5. ปัญหาอุปสรรคต่อการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่นของชุมชน

ปัญหาเรื่องคุณธรรมของผู้นำ และแกนนำรุ่นหลังที่เข้ามาสานงานต่อ จากการศึกษาพบว่าในกระบวนการทำงาน และการบริหารจัดการต่าง ๆ ของกลุ่มในทุก ๆ เรื่อง ผู้ที่มีบทบาทหลักคือ ผู้นำ สะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่ากระบวนการเสริมพลังอำนาจดังกล่าวจะพยายามกระจายอำนาจสู่สมาชิกอย่างไร แต่ผู้ที่มีอำนาจมากที่สุด คือ ตัวผู้นำ ดังนั้น ถ้าหากว่าผู้นำขาดคุณธรรม คิดแต่การเอื้อประโยชน์ต่อพวกพ้อง หรือเครือข่ายของตน ย่อมจะนำมาสู่การปรับเปลี่ยนกฎ กติกา (ขั้นตอนที่ 4 ของกระบวนการเสริมพลัง) เพื่อให้พวกพ้องของตนมีสิทธิในการเข้าถึงสินทรัพย์ส่วนรวมของชุมชนมากที่สุด และย่อมจะทำให้ความไว้วางใจที่มีต่อตัวผู้นำลดลง และส่งผลให้กระบวนการทำงานต่าง ๆ ต้องยุติลงในท้ายที่สุด

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

จากการศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อการเป็นปึกแผ่น ผู้วิจัยขอเสนอแนวทางการป้องกันปัญหาที่จะอาจเกิดขึ้น ดังนี้

1) ควรมีกระบวนการสร้างความไว้วางใจกันของคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในชุมชน

2) ชุมชนควรมีกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพผู้นำ/ แกนนำรุ่นที่ 2 เพื่อการถ่ายทอดเจตนารมณ์ในการจัดตั้งกลุ่มให้แก่แกนนำรุ่นต่อไป เนื่องจากว่าในการศึกษาชุมชนทั้ง 3 ต่างพบปัญหาอุปสรรคที่เป็นข้อกังวลใจ

ของสมาชิกในชุมชน ที่มองว่าผู้นำ/ แกนนำ รุ่นหลังมีแนวทางในการบริหารกลุ่มที่เน้นการเติบโตของกลุ่มมาก จนลืมเจตนารมณ์เดิมของการจัดตั้งกลุ่มที่ตั้งมาเพื่อต้องการช่วยเหลือคนในชุมชนเป็นหลัก

3) ชุมชนควรมีการจัดการองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อความเป็นปึกแผ่น เพื่อการถ่ายทอดแก่คนรุ่นใหม่ เพื่อที่จะนำไปประยุกต์ใช้กับงานพัฒนาชุมชนในด้านอื่น ๆ

4) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นควรมีการทบทวนบทบาท ในการเป็นผู้ที่จะเข้ามาสนับสนุนความรู้ เทคนิค วิธีการทำงานต่าง ๆ ที่มีความสอดคล้องบริบทและสภาพปัญหาของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาครั้งต่อไป ผู้วิจัยขอเสนอประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

1) ควรมีการศึกษาปัจจัยแห่งความล้มเหลวของกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชน กับชุมชนที่ประสบความล้มเหลวหรือไม่สามารถขับเคลื่อนกระบวนการใด ๆ ได้เลย เพื่อที่จะได้ค้นหาแนวทางในการเสริมพลังอำนาจชุมชนในรูปแบบอื่นเพิ่มเติม

2) ควรมีการศึกษากลไกการขับเคลื่อนกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนเพื่อเป็นปึกแผ่นในรูปแบบของเครือข่าย

3) ควรมีการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความไว้วางใจระหว่างกันของชุมชน ซึ่งความไว้วางใจเชื่อใจกันนี้ถือว่าเป็นรากฐานสำคัญต่อการพัฒนาสังคมสู่สังคมที่มีความเป็นปึกแผ่น

4) ควรมีการศึกษบทบาทขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เหมาะสมต่อการเป็นผู้กระตุ้น และสนับสนุนกระบวนการเสริมพลังอำนาจประชาชนสู่ความเป็นปึกแผ่น

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี 2558 และขอขอบคุณ รศ.ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร อาจารย์ที่ปรึกษา ที่คอยให้คำแนะนำและชี้แนะแนวทางทำให้การวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

- Blanchard, K., Carlos, J. P. & Radolph, A. (1999). *The 3 Keys to Empowerment Release the Power within People for Astonishing Results*. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Bunpanya, B. (2006). *Three Decades: Community Culture Concept*. Bangkok: Duangtula Printing. [In Thai].
- Chaiumporn, S. (2012). *Styles and Step of Community's Social Quality Movement*. Bangkok: School of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration. [In Thai].

- Clutterbuck, D & Susan, K. (1995). *The Power of Empowerment: Release the Hidden Talents of Your Employees*. London: Kogan Page.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice. *Academy of management review*, 13(3), 471-482.
- Gibson, C. H. (1991). A Concept Analysis of Empowerment.. *Journal of Advanced Nursing*, 16(3), 354-361.
- Gibson, C. H. (1991). A Concept Analysis of Empowerment . *Journal of Advanced Nursing*, 16 (August), 351-361.
- Giddens, A. (1972). *Emile Durkheim: Selected Writings*. London: Cambridge University Press.
- Greasley, K., & King, N. (2005). Employee Perceptions of Empowerment. *Employee Relations*, 27(4), 354-368.
- Hamilton, E. (1992). *Adult Education for Community Development*. New York: Greenwood Press.
- Jackson et al. (1989). The Community Development Continuum. *Community Health Studies*, 8, 66-73.
- Keiffer, C. H. (1984). Citizen Empowerment. *Prevention in Human Services*. 3, 9-36.
- Kriesberg, S. (1992). *Transforming Power: Domination, Empowerment, and Education*. New York: State University New York Press.
- Landecker, W. S. (1951). Type of Integration and Their Measurement. *The American Journal of Sociology*. 56, 332-340.
- Ngeanklan, P. (2007). Community Empowerment in community Justice Process. *Thai Journal of Public Administration*. 5(1), 57-86. [In Thai]
- Office of The National Economic and Social Development Board. (2014). *The Situation of Poverty and Inequality in Thailand Report 2012*. Bangkok: Office of The National Economic and Social Development Board. (In Thai).
- Office of The National Economic and Social Development Board. (2012). *The Eleventh National Economic and Social Development Plan (2012 - 2016)*. Bangkok: Office of The National Economic and Social Development Board. [In Thai].
- Page, N. & Czuba, C. E. (1999) Empowerment: What it is?. *Journal of Extension*, 37,1-7
- Prasons, T. (1964). *The Social System*. Canada: Collier-Macmillan.
- Paulo Freire. (1974). *Pedagogy of the Oppressed*. Bangkok: Charoenvit Printing. [In Thai].
- Perkins, D. D., & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment Theory, Research, and Application. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 569-579.

- Phuphaibul, R. (2004). *Participatory Adolescent Health Promotion*. Bangkok: Noble Printing Co., Ltd. [In Thai].
- Rappaport, J. (1987). Terms of Empowerment/ Exemplars of prevention: Toward a Theory for Community Psychology. *American journal of community psychology*, 15(2), 121-148.
- Robinson, R. D. (1997). *The Empowerment Cookbook: Action Plans for Creating, Sustaining, or Refocusing Empowered Work Teams*. McGraw-Hill.
- Rowlands, J. (1997). *Questioning Empowerment*. Oxford, UK: Oxfam Publications.
- Samakkarn, S. (1975). *Human Society Study Method and Model for Studying Thai Society*. Bangkok: Thai Watana Panich Co., Ltd. (in Thai).
- Sattayanurak, A. (2558). The Transformation from Rural to Urban: the Movement Towards Democracy. *Journal of Humanities and Social Science*, 6(2), 93-120.
- Vasta, E. (2010). The Controllability of Difference: Social Cohesion and The New Politics of Solidarity. *Ethnicities*, 10(4), 503-521.
- Wallerstein, N. (1992). Powerlessness, Empowerment, and Health: Implications for Health Promotion programs. *American journal of health promotion*, 6(3), 197-205.

